

KRÍZA FILOZOFIE A METAFYZIKY?

FRANTIŠEK MIHINA, Katedra filozofie FF PU, Prešov

MIHINA, F.: A Crisis of Philosophy and Metaphysics?
FILOZOFIA 54, 1999, No 7, p. 464

Philosophy and its transformation at the end of the century and millenium - a specific problem of the present time, or a normal stage of the dynamic development of philosophical thinking? Philosophy usually dissolves in the web of culture at large. By all indications, western philosophy is now experiencing another self-questioning phase in its history. From various quarters of contemporary philosophical thinking we hear that the philosophical enterprise may have come to an end, that philosophy may have exhausted itself. Philosophy is now in pursuit of a new identity.

*"Má filozofia budúcnosť? Podmienky existujú,
ale odpoveď nie... Ide o rozhodnú zmenu
v zameraní filozofického skúmania;
a je v záujme budúcnosti filozofie, aby sa
o tom diskutovalo... Môžu filozofi dúfať
v ťažšiu úlohu, než je intelektuálny zápas,
ktorý majú pred sebou?"*

J. Dewey (1949)

Filozofia a filozofi to nikdy nemali ľahké - v tomto zmysle však neboli a nie sú sami. Aby mohli byť súčasťou hľadania riešenia problémov doby, musia v sebe - možno viac ako iní - hľadať a nachádzať presne neurčenú schopnosť *vhladu* do prítomných dejov, ktoré majú svoju minulosť a ktoré smerujú k svojmu budúcemu završeniu. R. Rorty si o filozofoch myslí, že sa začali zaoberať *obrazmi budúcnosti* až vtedy, keď boli nútení vzdať sa nádeje na poznanie večného, aj keď filozofia sama sa zrodila ako pokus o únik do sveta, kde sa nikdy nič nemení. Rezignácia na spoznanie *večného* sa zmenila na úsilie spoznať to, čo je *bližšie*, čo je viac *ľudské*, aj keď ono *príliš ľudské* filozofia zmeniť asi nemôže. Filozofi síce lámal *ilúzie* o človeku a svete, nedokázali ich však odstrániť. Naopak, prinášali iné. Aj preto sa museli sústavne vyrovnávať s kritikou z vlastných radov, no najmä zvonka. Celkom zreteľne sa v tomto zmysle vyjadruje napríklad aj *knieža filozofov*, Pico della Mirandola (v roku 1486): "Veď zaoberať sa filozofiou zdá sa nešťastím našich čias, pretože ňou skôr opovrhujú, než si ju vážia, a viac ju potupujú, než oslavujú. Všeobecnú mienku totiž ovládlo škodlivé a čudné presvedčenie, že zaoberať sa filozofiou je vecou nemnohých alebo nie je hodno sa ňou zaoberať vôbec." ([17], 91). A aj preto filozofia opäť prežíva nové - koľké už? - sebaspytujúce obdobie svojej histórie. Dozvedáme sa, že je (znova) na konci svojej kariéry, že vyčerpala svoje

možnosti. Je mnoho *heroldov*, ktorí ohlasujú jej koniec, ktorí tvrdia, že v súčasnosti je filozofická profesia v zovretí sebahľadania, že hľadá svoju novú identitu.

Ak si však uvedomíme, že nejestvuje nič také ako esencia filozofie, ktorá by sa dala vtisnúť do univerzálnej definície, čo sa vlastne ocitlo v kríze, na čo sa údajný krízový stav vzťahuje? Máme rezignovať a podľahnúť skepse vo vzťahu k jej budúcnosti či nostalgii za jej minulosťou?

* * *

Osudy západnej filozofie sú úzko spojené s osudmi metafyziky ako jej *kráľovskej* disciplíny. Známa Descartova metafora o strome poznania, ktorého koreňmi je metafyzika, vychádza z dávneho antického názoru, podľa ktorého slovo *metafyzika* je pôvodne meno na označenie podstatnej alebo ústrednej oblasti filozofie. V podstatnejšom zmysle je však *metafyzika* výpoveďou o sfére, ktorá prekračuje to, čo možno vidieť, počuť, vážiť, merať, t.j. analyzovať empiricky. V tomto zmysle *metafyzika* indikuje skúmanie, na ktoré vedy uzavreté v empirii *nedosiahnu*. Metafyzika - podľa Heideggera - "zostáva vo filozofii tým prvým" ([15], 11), resp. "metafyzika je filozofia" ([16], 7). Práve ona, teda metafyzika, významnou mierou určuje tvár a podoby filozofie vôbec, ak myslíme na jej vývin, ktorý je neopakovateľne zakotvený v intelektuálnom výkone antických Grékov. Vďaka nim sa filozofia mohla stať *fenomenológiou ľudskej kultúry*.

Je teda len prirodzené, že s osudmi tejto kultúry sa vo vzájomných vplyvoch a inšpiráciách po stáročia spoluvytváral horizont európskej duchovnosti. Dráma západného intelektuálneho a kultúrneho života je ukotvená v dvojjedinej orientácii, resp. v hodnotovej bifurkácii západnej civilizácie (ako to naznačuje aj známy renesančný Rafaelov obraz *Aténska škola*): v úsilí držať sa pri zemi, súčasne však lietať v nadoblačných výšinách, kam sa dostaneme len na krídlach kultivovanej rozumnosti či viery. Metafyzika je jednoducho plodom princípu duchovnej štrukturácie, ktorá je vlastná západnej tradícii.

Filozofia a metafyzika ako jej súčasť reprezentujú v historickom zmysle legitímny a autokataliticky sa rozvíjajúci spôsob pochopenia a porozumenia svetu a životu, sú jeho formou a výrazom. Výhrady voči nim - aspoň zo strany tých, ktorí by ich chceli konceptualizovať podľa kritérií prísnej vedy - spočívajú v nepochopení toho, čím filozofia bola a čím je aj dnes.

Je pravda, ako sa domnieva napríklad aj H. Putnam, že smrť metafyziky je téma, ktorá do filozofie vstúpila s Kantom. Metafyzické diskusie však pokračujú a budú trvať potiaľ, pokiaľ na svete zostanú uvažujúci ľudia. Vyhlasať *bankrot* metafyziky sa pre mnohých stalo *módou*, no ona sama sa zato nestala iba *ilúziou*, aj keď v mnohom ju pripomína. A ani Kantov atak na metafyziku nemožno chápať ako *eliminačný*, skôr a najmä ako *korekčný*. Heidegger v tejto súvislosti pripomína, že - napriek všetkému - "pokiaľ sa človek chápe ako rozumná bytosť, patrí metafyzika podľa Kantových slov k ľudskej prirodzenosti" ([15], 11).

A tak sa filozofia oprávnenne bráni. Bráni nielen seba, ale najmä filozofiu samu. Tvrdia, že aj keď sú problémy, ktorými sa filozofia zapodieva, neriešiteľné, je množstvo legitímnych spôsobov, ako o nich uvažovať. Plač nad *zlyhaním* filozofie a metafyziky je

márny, ich prostredníctvom si rozum kladie otázky, ktoré síce prekračujú jeho kompetencie, ktoré si však nemôže či nedokáže prestať klásť. A tak jedna i druhá, filozofia i metafyzika, *trvajú*. Možno má H. Putnam pravdu, keď tvrdí, že zlyhanie našich filozofických *základov* je zlyhaním celej kultúry. Kritické postoje sú potrebné. Sme na takúto kritiku pripravení? Čo v nej prevláda - emotívnosť, rozumnosť, pocit?

A tak sa filozofia naďalej *hľadá*. Hľadá svoje podoby, prehodnocuje svoju minulosť - uchádza sa o svoje miesto na mape ľudského poznania. Nie je isté, či sa jej to podarí, pretože - prísne vzaté - jej stotožňovanie s *určitým* projektom, modelom či systémom je nekorektné, filozofia v podobe, v akej existuje napríklad fyzika alebo matematika, nejestvuje. Jestvuje - napríklad podľa Kanta - iba *filozofovanie*, t.j. *určitý* spôsob kladenia otázok a odpovedania na ne; filozofia sama je *aktívne používanie rozumu*. Len takýmto použitím filozofie podľa Kanta možno zabrániť omylom súdnosti - *lapsus judicii*. Ak sa filozofii v tejto súvislosti čosi vyčíta oprávnene, potom je to predovšetkým *petrifikovanie* mystických, teda neracionálnych či nekritických foriem kontaktu s *božským*, *inosvetkým*, *transskúsenostným* a podobne. Metafyzika, ktorej je *všetko jasné*, nemá veľkú nádej na prežitie, jej ambícia prekonať *tajomné* smeruje proti prolongovaniu motívov jej existencie.

G. Berkeley svojho času vyjadril presvedčenie, že filozofia nie je nič iné ako *štúdium múdrosti a pravdy*, že zrejším dôsledkom jej štúdia je väčší pokoj a pohoda ducha, väčšia jasnosť a evidencia vedenia. V tomto mu dôverujeme, no ťažko už súhlasíme s tým, že tých, čo sa jej venujú, budú menej ako iných trápiť najrôznejšie pochybnosti a ťažkosti. Vedenie zvyčajne nevedie priamo k pokoji duše. Pokiaľ však človek zostáva *animal rationale*, je súčasne aj *animal metaphysicum* - hovorí v intenciách I. Kanta M. Heidegger.

Ak sú však vo filozofii potrebné korekcie, mali by sa dotýkať posunu v dôraze na racionálnu kritickosť namiesto explikatívnej deskriptívnosti, v ktorej dosahuje lepšie výsledky veda ako celok i parciálne vedné oblasti. Romantizujúca idealizácia ako princíp opisu nepomáha prekonávať nástrahy života. Ukazovať svet taký, aký by sme ho *chceli* mať, je zotrvávanie v ilúzii.

Napriek tomu sa však filozofia ako žáner nestala anachronizmom, dedičstvom prekonanej, zastaranej vízie poznania a kultúry. Čas dať tomuto žánru zbohom nenastal. K. Jaspers sa (v roku 1957) nazdával, že na jednej strane sa od filozofie (neoprávnene) očakávajú grandiózne výkony, pripisuje sa jej *spasiteľská* misia, keď sa však tieto očakávania nesplnia, nastupuje skepsa a odsudok, z filozofie sa stáva *bezpredmetná*, a teda neužitočná kontemplácia a extrémne abstraktné myslenie. Podľa E. Bréhiera sa filozofia neteší *dobrej* povesti, považuje sa za *temnú*, *neplodnú*, *zbytočnú*. Aj K. R. Popper pripomínal, že každý, kto sa rozhodol venovať sa filozofii, si musí uvedomiť, že veľkú časť svojho úsilia bude musieť venovať *zdôvodneniu* svojej teoretickej aktivity. Wittgenstein a jeho (traktátoví) stúpenci boli presvedčení, že pokiaľ je problém *riešiteľný*, nemôže byť súčasne *filozofický*. Metafyzické problémy predstavujú vždy *otvorené riešenia*. Musí tu však byť možnosť *kritizovať* ich, nie ich len ľahkovážne odstraňovať. Naše idey prešli vekmi mnohými zmenami - nazdával sa Popper -, menili sa pod tlakom kritiky, boli teda kritizovateľné, aj keď neboli overiteľné; boli to metafyzické idey, v skutočnosti metafyzické idey s obrovským významom. Filozofia by nemala

prehrávať preto, že je *príliš odvážna* - v tejto súvislosti by mala byť však o to viac *kritizovaná*. Všetko je však aj tak komplikovanejšie - predovšetkým preto, že *kultúra* je súčasťou nášho podvedomia, fylogenetickej skúsenostnej mozaiky, ktorá nám prepožičiava našu *tvár*, že archetypová výbava, ktorou disponujeme, sa nemení podľa rovnakých kriviek rastu ako naše prania, civilizačné priority či podoby života, ktorý individuálne, kultúrne, civilizačne a planetárne prežívame.

Nájdeme však i opačné postoje. Napríklad W. Heisenberg nesúhlasil s kvalifikáciou metafyziky ako synonyma pre *nevedecký spôsob myslenia*. "Nechápem" - hovoril - "prečo by predpona *meta-* smela byť kladená iba pred pojmy, ako sú logika alebo matematika, nie však pred slovo fyzika... Prefix *meta-* má len naznačiť, že ide o otázky, ktoré prichádzajú až potom, teda o otázky súvisiace so základom tejto oblasti. A prečo by sa nemalo pátrať po tom, čo prichádza takpovediac po fyzike?" ([1], 237). Vedecké poznanie je iba *jedným* z mnohých druhov diskurzu, jeho legitimita sa síce nespochybňuje, prestáva však byť *jedinou legitímnu* formou hovorenia o skutočnosti. Metafyzika ani popri vede *nie je zbytočná*. Aj ona smeruje k svojráznej realite, ktorá je schopná vyvolať k životu inú realitu. Parafrázujúc slová O. Mandelštama, metafyzik práve tak ako básnik nie je homunkulus a nemáme dôvod pripisovať mu samoplodiace vlastnosti.

Kríza metafyzickej filozofie - ako o nej hovorí napríklad J. F. Lyotard - však nie je výsledkom zmien iba vo filozofii samej, ale dôsledkom zmien, ktoré sa odohrali *mimo nej*, predovšetkým vo vede. Ak je za "*postmodernú* považovaná nedôveryčivosť voči metanaratívnym príbehom, a tá je nepochybne výsledkom pokroku vied" ([2], 97-98), potom spomínaná *kríza metafyzickej filozofie* je v tomto zmysle dôsledkom zníženej alebo stratenej schopnosti filozofie, resp. metafyzickej filozofie plniť funkciu "metanaratívneho legitimizačného dispozívu" ([2], 98). Inými slovami, metafyzická filozofia prestáva plniť funkciu metateórie voči vede, ale nielen voči nej. Veda dokáže definovať vlastné kritériá legitimacy, t.j. jej autoregimizačné postupy nie sú a nemusia byť formulované *exteritoriálne*. Z toho však nevyplýva, že *metafyzická filozofia* tým stratila *všetky* svoje funkcie, a teda aj dôvod prolongovania svojej existencie. V tomto zmysle sa *metafyzická filozofia* od takto chápanej vedy odlišuje menej, ako jej to jej kritici vyčítajú. "Odborník vie, čo vie a čo nevie, filozof nie. Jeden vyvodzuje závery, druhý kladie otázky, sú to dve rôzne jazykové hry." ([2], 99). Ak položíme dôraz na *rôzne*, potom sú to aj *hry nesúmerateľné*. A tak nemožno kritériami jednej posudzovať (odsudzovať či invalidizovať) druhú. Pre metafyziku - pretože *pre človeka* - je *všetko*, teda univerzum, kozmos, celok, tajomstvom. Nie je to *prázdne* tajomstvo, veríme, že možno poodkryť jeho rúško, ak ho aj nedokážeme z neho celkom sňať. Metafyzika síce *poodhaľuje* tvár toho, k čomu smeruje, svoju prácu však nikdy neskončí: to, čo hľadá, bude hľadať aj naďalej, jej *problémy* majú najistejšiu existenciu, ich riešenia hľadáme po stáročia, no ani jedno nelenže nie je konečné, my *vieme*, že takým aj prevždy zostane. Prirodzený sklon človeka k *transcendencii*, záujem o veci *mimo tohto sveta*, porozumenie *ľudskej prirodzenosti* v zmysle sústavného prekračovania priestoru vymedzeného skúsenosťou a pod. - to všetko sú síce dôvody intencie, nie je to však dostatočná záruka výsledkov, ktoré sa s metafyzikou spájajú - a na to by mali filozofi myslieť dnes viac ako inokedy. Ak sa metafyzik nechce podobáť na otca Martina zo stredovekého francúzskeho príslovia,

ktorý slúžil omšu a iba on sám ju aj počúval, potom nemôže oslovovať len sám seba. Metafyzický text by nemal predstavovať *veľký vakát* - t.j. nemalo by mu chýbať množstvo znakov, ktoré dodávajú textu zrozumiteľnosť a poriadok, čo O. Mandelštam v iných súvislostiach kriticky hovorí napríklad na adresu básnického textu.

* * *

Šíriaci sa pocit, že s našim svetom sa deje *čosi nedobré*, sa prejavuje aj v stále intenzívnejšom *sebahľadani* filozofie, ktorá sa nezbavuje svojho podielu na stave súčasnej ľudskej situácie. V hre G. Marcela *Narušený svet* nájdeme aj tento úryvok: "Nemáš niekedy dojem, že žijeme..., ak to vôbec možno nazvať životom..., v narušenom svete? Áno, je pokazený, ako sa kazia hodinky... Keď dá človek hodinky k uchu, nie je už nič počuť... Svet ľudí... musel mať kedysi srdce, ale človek by povedal, že to srdce prestalo biť." (cit. podľa [3], 149-150). V podobnom zmysle, avšak na inom pozadí, sa vyjadruje aj Wittgenstein: "Zdá sa, akoby civilizované prostredie, teda aj stromy a rastliny v ňom, bolo jednoducho zabalené do celofánu a izolované od všetkého veľkého, a tým takpovediac aj od Boha. Okolité veci vzbudzujú dojem, že vzdiaľujú človeka od jeho pôvodu, vznešenosti, nekonečna... akoby život sám, hrdúsený povrchnými čačkami našej priemyselovej éry, spel ku koncu." ([4], 489).

V akom zmysle, kladieme si otázku, sa mohol ten *naš svet porúchať, pokaziť*? Čo sa s ním stalo, kedy a prečo sa pohol jeho vývin smerom, ktorý ho priviedol do súčasného stavu? Prečo máme pocit, že návrat k základným otázkam sa stal neodskriepiteľnou nutnosťou? Bol tento vývoj, resp. jeho podoba, naozaj *tou jedinou*, a teda nevyhnutnou cestou? Možno zo všetkého viniť smer, ktorý nášmu pohľadu načrtla metafyzika, ktorá sa ako prapôvodný *agens movens* vynorila v starom gréckom myslení?

Wittgenstein (podobne ako Nietzsche) videl zdroj negatívnych zmien v opustení *ideálu prapôvodného života*, kam patrí i Boh i vášeň, v hľadaní *istoty* cez konceptualizovanú, a teda *chladnú a šedú* múdrosť, v premiére abstrakcie. Vinu pripisoval nie celkom vydarenej *epistéme*, ktorú predstavovala európska antická filozofická tradícia. Keď hovoril o potrebe *nového myslenia*, útočil na filozofiu v *starom štýle*: "Vidím, kedykoľvek čítam nejakú filozofickú knihu, že to moje myšlienky nijako nezlepšuje, naopak, zhoršuje." ([4], 496). *Nová filozofia* môže plniť nanajvýš *terapeutickú* funkciu - "filozof sa zaoberá problémom ako lekár chorobou" ([30], af. 255). A to aj vtedy, ak - napríklad podľa Kantovej predstavy o pragmatickej viere - si vôbec nie je istý, akou chorobou pacient naozaj trpí. Ibaže - filozof nemá pred sebou *chorého pacienta*, ale *chorý* spôsob, ako o skutočnosti hovoríme, ako sa skutočnosť prezentuje v špecializovaných jazykových hrách, ako jej *príbeh* rozpráva filozofia či metafyzika, ale aj veda zovretá *prítesnou* metodologickou kazajkou.

Presvedčenie o *narušenosti* nášho sveta má podľa Marcela v našom kultúrnom a civilizačnom prostredí bohaté tradície a je súčasťou nielen kresťanskej dogmy o páde a z nej vyplývajúceho názoru, že náš svet je nevyhnutne *narušeným* svetom. Objavuje sa aj vo filozofickej tradícii v podobe platónskeho mýtu o degradačnom smerovaní ľudských dejín. Proti sile tradícií sme len málo odolní, tradícia často nahrádza nedostatok invencie. Všetko to - opäť podľa Marcela - spôsobil *metafyzický duch*, ktorý je

v miere, ako sa jeho postoj voči realite javí jemu samému, *zásadne neprijateľný*. Onen *metafyzický duch* je *vinný*, pretože je *duchom abstrakcie*, odcudzenia, je plodom kypiaceho apriorizmu a straty situačných súvislostí. Naša súčasná predstava sveta *nespadla z neba*, predpovedala ju celá metafyzická tradícia Západu.

O údajnej degradačnej funkcii európskej metafyzickej tradície hovorili mnohí, len málokto však odmietol metafyziku *ako takú* - ona sama prekonala mnoho kríz, mnoho kritických útokov, mnoho odsudkov a veštíeb o svojom nevyhnutnom zániku. A predsa trvá. V úsilí o jej renesanciu nechýba jej civilizačná diagnostika, t.j. hľadanie jej podielu na konštituovaní duchovného, kultúrneho či civilizačného stavu, ktorý charakterizuje dynamiku európskeho vývinu. Túto situáciu môžeme charakterizovať ako metafyzickej rozchod s nedávnou minulosťou. Eufória z výsledkov prírodovedného poznania, ilúzie o nepretržitom pokroku, *budovateľské* ambície euroamerickej civilizácie, nástup *racionality víťaza*, ale aj mnohé, azda oprávnené očakávania spájané s technologizáciou ľudského života vyústili nakoniec do vytriezovania. Najmä preto, ako sa dnes ukazuje, že v modernom svete sa prehlbuje jednorozmernosť, nadmerne sa uplatňuje kritérium výkonnosti, ktoré je však predovšetkým "kritériom technologickým a neplatí pri posudzovaní pravdivosti a spravodlivosti" ([2], 98), nevstupuje teda do riešenia tých ľudských problémov, ktoré prekračujú horizont technickej, technologickej či vecnej vybavenosti ľudského života. Doteraz uplatňované apriorizované formy rozumnosti nedokázali vyriešiť *to najdôležitejšie* - ľudský problém. Volanie po ich revolučnom odmietnutí je nateraz iba pózou. Problém je však práve v tom, čo si máme predstaviť pod *revolučným odmietnutím*, a ak ho prijmeme, čím a ako túto *detronizovanú* rozumnosť nahradiť. Aj tu platia Nietzscheho slová: "Históriu dozaista potrebujeme, ale potrebujeme ju inak... pre účely života." ([5], 84, 94).

Naša *dnešná* otázka by teda mohla znieť: Zlyhala metafyzika (O. Marquard)? A ak, tak v akom zmysle? Je naozaj iba bojiskom nekonečných sporov (Kant), ktorých riešenie je v nedohľadne? Má metafyzika šancu prežiť, ak sa aj naďalej bude reprodukovat' ako "celkom izolované špekulatívne rozumové poznávanie, úplne povznesené nad skúsenostné poučenie" ([6], 42)? Zostane aj naďalej v nepriazni osudu, ktorý k nej doteraz "nebol natoľko žičlivý, aby sa dostala na spoľahlivú cestu vedy, hoci je staršia ako všetky ostatné disciplíny a udržala by sa, aj keby všetky ostatné mal pohltiť pažerák nejakého všetkoníčiaceho barbarstva" ([6], 42)? Otázky, ktoré si v tejto súvislosti kladieme, sa množia.

* * *

Horizont nastupujúcej historickej mutácie, t.j. náčrt či tušenie zmien, ktoré v súčasnosti prežívame, zahŕňa okrem iného v podstate všetky tradičné oblasti reflexie skutočnosti - vedu, filozofiu, umenie, náboženstvo, ale transformuje aj systém aktuálnych hodnotových preferencií či platných i tradičných etických kódexov. Všetky historické mutácie sú produktom dlhšieho vývinu, postupne sa meniacich podmienok, predstavujú *rekonštrukciu* ľudského sveta. Ak teda hovoríme o *historickej mutácii*, hovoríme o "transformácii v samotnej štruktúre dejín" ([7], 38), t.j. o meniacich sa zdrojoch spoločenského pohybu, o jeho zmenených determinantách, či už spirituálnych,

alebo vecných. *Anthrópina*, veci ľudské, svet človeka, antroposféra - to všetko je pre svoju zložitosť a predikčnú neurčitosť rezistentné voči exaktnej konceptualizácii, nemožňuje pojmové obmedzenie, je vždy *čímśi viac* a súčasne *čímśi iným* ako čokoľvek, čo o ňom vypovieme. Filozofia sa nikdy nevyrovná so svojimi vlastnými cieľmi, nedokáže sa k nim dostatočne priblížiť či ich dosiahnuť. Predovšetkým preto, že problém nespočíva v existencii tejto vždy prítomnej vzdialenosti medzi jej ambicióznymi cieľmi a skutočnými výsledkami, ale najmä v tom, že uskutočnenie jej kognitívnych cieľov je vždy za hranicou jej možností, teda nie v ich náročnosti, ale v nemožnosti ich naplnenia. Metafyzický rozum si kladie úlohy, ktoré nedokáže splniť, no neustále sa nimi zapodieva. A možno aj preto, že "človek je ten, kto v sebe nosí bytosť väčšiu, ako je sám" (A. de Saint-Exupéry). Filozofia sa spolieha práve na túto bytosť a smeruje práve k nej, aj keď má sústavné - v istom zmysle hermeneutické - problémy.

A tak to, čo vo filozofii hľadáme, no nie vždy nachádzame, je jej *orientujúca* funkcia. Zreteľne pociťujeme, že filozofia by sa nemala stotožňovať len s pokusmi konceptualizovať svet, *previesť* ho na sústavu kategórií, aj keď jej odveké úsilia mali túto podobu, nakoľko konceptualizácia bola len formou niečoho hlbšieho, t.j. úsilia preniknúť k všeobecným základom. V dobe črtajúcich sa obrátov, zvratov a prelomov - je len náhodné, že to v súčasnosti spájame s *krízou* konca storočia či tisícročia - od filozofie očakávame, že v antropologickej reflexii dokáže *zísť ku koreňom* súčasnej ľudskosti. Wittgenstein bol presvedčený, že "je potrebné podkopať spôsob myslenia, ktorý podľa jeho názoru bol základným kameňom úrazu" ([4], 490). Tento spôsob myslenia postupne modelovala európska tradícia, ktorej podstatnou súčasťou bola filozofia a metafyzika, ako ich poznáme z dejín západného myslenia. Jeho skrytou podstatou bolo *poľudštenie* sveta *zvonkajštením* ľudskej rozumnosti, úsilie porozumieť mu v teleologickej optike jeho kinetiky, antropomorfizácia, ktorá sa rovná objektivizácii vlastných predstáv. V optike dnešných problémov počúvame preto výzvy na zmenu tejto epistémy, na zmenu hodnotenia situácie, do ktorej sme sa vlastnou vinou dostali. Je však otázne, či aj naďalej budeme hovoriť o kríze, ak vieme, že tento stav je vlastne *spôsobom existencie* filozofie a metafyziky, ak neveríme, že na ňom možno niečo podstatné zmeniť. A tak kritika *metafyzickej filozofie*, ktorá - zdá sa - je trvalým sprievodným znakom jej existencie, predstavuje síce legitímny a zmysluplný postup, filozofiu ani metafyziku však neodstráni. Dôvody existencie jednej i druhej pretrvávajú, sú mimo typológie kritických výhrad, nespočívajú v kritike motívov, ktoré reprodujú ich jestvovanie, vzťahujú sa na povahu výpovedí, ktoré produkujú. Ak majú tieto kritické výhrady *elimináčny* charakter, pochádzajú - podľa B. Russella - "jednak z falošného chápania cieľa života, jednak z nesprávneho názoru na druh dobra, ktoré sa filozofia snaží dosiahnuť" ([8], 100). Filozofia i metafyzika sa zaoberajú tým, čo nemožno spoznať *s určitosťou*, akú dosahuje veda, pretože "akonáhle je určité poznanie týkajúce sa nejakého predmetu skúmania možné, prestáva sa toto poznanie nazývať filozofiou a stáva sa odbornou vedou" ([8], 101). Existujú a naďalej budú pretrvávať mnohé otázky, ktoré - a to nielen z pohľadu dnešného stavu rozumnosti - "nutne zostanú neriešiteľné pre ľudský rozum" ([8], 101), no napriek tomu k nim rozum tenduje. Kant ich nazval *antinómiami* a možno práve ony sú dôvodom, že "vždy bola a bude na svete nejaká metafyzika" ([6], 50).

Filozofia i metafyzika môžu naďalej jestvovať predovšetkým preto, že obidve sú *neisté*: "Hodnotu filozofie je potrebné v skutočnosti hľadať predovšetkým práve v jej značnej neistote... filozofia, hoci je aj neschopná povedať nám s istotou, aká je pravdivá odpoveď na pochybnosti, ktoré sama vyvoláva, je predsa len v stave vnuknúť nám mnoho možností, ktoré rozširujú naše myslenie a oslobodzujú nás od tyranie zvyku." ([8], 102). Spolu s náboženstvom a umením zbavuje nás plochej každodennosti, azda práve preto, že "veľkosťou vesmíru nazeraného filozofiou sa rozširuje aj myseľ a stáva sa schopnou onoho spojenia s vesmírom, ktoré je jej najvyšším statkom" ([8], 105). Toto spojenie s vesmírom, univerzom, *všehomírom*, spojenie s *Nepoznatelným* (H. Spencer) je súčasťou *hľadačskej* prirodzenosti človeka. Môže mať však rôzne podoby. Literatúra, hudba a umenie vôbec nám pomáhajú *prekonávať* každodennosť, odpútať sa od nej, od stereotypov života. Wittgenstein bol presvedčený, že "kresťanské náboženstvo je len pre toho, kto potrebuje nekonečnú pomoc, teda iba pre toho, kto pociťuje nekonečnú núdzu" ([9], 56). Wittgenstein sám ju pociťoval. Metafyziku možno v tomto zmysle pochopiť ako *sekularizované* náboženstvo, aj k nej sa (aj keď s oveľa menšou nádejou na úspech) môžeme obrátiť, ak *sme v núdzi* - intelektuálnej, duchovnej, ak pociťujeme ťaž a tenziu života. *Útecha z ontológie* nie je daná všetkým ani mnohým, je však nemálo tých, ktorým je prístupná.

Dejiny sa síce *neopakujú*, ale v charaktere a motivácii mnohých udalostí sa *podobajú* - nevieme sa z nich dostatočne poučiť, aj keby sme mohli. Gréci naozaj nemôžu za to, že *chvála rozumnosti*, ktorou nešetřili, sa pričasto mení na *ohrozenie rozumnosťou*, ktorej podliehame. A tak podľa Camusa "ocitli sme sa v takej slepej uličke, v ktorej obeť nie je v podstate za nič zodpovedná; bola (je) však zodpovedná za niečo iné... za nerozumnosť" ([10], 199). Sme v *zajatí* tradície, ktorú spoluformovala aj európska metafyzická filozofia. Naša otázka však môže mať aj podobu, o ktorej v iných súvislostiach hovorí ten istý Camus: "Prečo sa chceš podrobiť tradícii, ktorú pokladáš za hlúpu a krutú? - Pretože môj ľud sa s tou tradíciou stotožňuje, lebo nemá nijakú inú, lebo sa v nej zakorenil, a keby sa od tej tradície odtrhol, odtrhol by sa vlastne sám od seba." ([10], 208-209). Z tradícií sa nemožno *vymaniť per negationem*, popieraním - tradície možno len *pretvoriť* - ibaže nateraz dobre nevieme, ako by sme mohli tento cieľ dosiahnuť. Možno uvedením si Sartrovho imperatívu, že "sloboda znamená hľadiť do tváre situáciám, do ktorých sme sa dostali z vlastnej vôle, a prijímať všetku zodpovednosť, aká z toho vyplýva" ([11], 95).

Máme nádej, že *najvyššia múdrosť* súčasnosti, pochopenie, že sa "o všetkom dozvedáme prineskoro", že začíname chápať vtedy, "keď už pochopiť nie je čo" ([12], 650), že to všetko sa môže zmeniť na pochopenie, že "múdry nie je ten, kto rozlišuje a vyraduje, ale ten, kto spája dokopy záblesky svetla, nech prichádzajú z ktorejkoľvek strany" ([12], 185). Nemusíme patriť k *stratenej* generácii, ktorá sa o sebe dozvedá len vtedy, keď sa pozerá do tváří a na osud rovnako postihnutých. A pokiaľ ide o filozofiu vôbec a metafyziku zvlášť, napriek všetkému sú súčasťou tradície, ktorá v nepetrifikovanej podobe je schopná sebakorekcií, o ktoré musíme usilovať. Pretože "bez myslenia niet budúcnosti a filozofia, pravdaže, nielen ona, učí myslieť" ([13], 8). Toto funkcionálne určenie si filozofia udržiava, ale "naozaj myslieť značí myslieť po novom" ([13], 8), čo znamená nielen sa *ponárať* do hĺbín myslenia tých, ktorí filozofiu

tvorili, pretože "opakovanie je síce matkou múdrosti, ale nie je samo múdrosťou; ibaže múdrosť bez opakovania je sirota; dejiny filozofie sú školou myslenia, sú... jedným z najlacnejších laboratórií, aké má súčasná veda (a nielen tá - F. M.) k dispozícii; skúšajú sa v ňom nápady, formujú nové hypotézy a myšlienky, ktoré prejdú... do života" ([13], 8).

A tak paralelne s *veštbami* o konci metafyziky objavujú sa výzvy na *vzkriesenie metafyziky*. "Keď bol otrásený optimizmus doby pred prvou svetovou vojnou, pre ktorý bola charakteristická viera vo vedu, stalo sa sporným aj vymedzenie podstaty filozofie ako čisto vedeckej teórie a kritiky poznania, ako sa vymedzovala na prelome storočí. Filozofi si uvedomili, že nestačí len diskutovať o metódach a uvažovať o probléme, ako je možná veda... *Hľad po realite, po pravej skutočnosti...* vyvolával požiadavku vyrovnáť sa bezprostredne s *vecou samou*... zmyslom tejto požiadavky bolo nevychádzať vo výklade sveta a súcna vcelku zo skúsenosti, ktorú nám o ňom sprostredkovala veda, akoby *vedecký názor* obsahoval už svet sám, ale klásť otázky, ktoré idú až za tento vedecký výklad, pýtať sa na to, čo je súcno predtým, než ho vysvetlí veda, a pochopiť tento výklad samotný ako výsledok toho, ako sa život vyrovnáva so svetom... *vzkriesenie metafyziky* možno chápať jednak ako *obrat k objektu*, jednak ako *návrat k živému subjektu*." ([14], 16).

Filozofia a metafyzika 20. storočia sa však len málo podobali na *veľké* systémy, napríklad na Descartov, Leibnizov či Hegelov systém - boli príliš *studené*, a teda vzdialené človeku, pretože na neho *pozabudli*. Na návrat k metafyzike nestačila jednoduchá "reštaurácia niektorého z metafyzických systémov" [14], 18) - tento postup by bol v podmienkach 20. storočia určite neplodný. Metafyzika nášho storočia sa preto *antropologizuje*, vracia sa k človeku, k jeho záujmom a problémom. Ak je totiž pre človeka niečo naozaj dôležité, je to poznanie jeho samého - a univerza, ktoré ho obklopuje a kladie mu otázky, na ktoré potrebuje, ale nenachádza všetky a dostatočné odpovede.

LITERATÚRA

- [1] HEISENBERG, W.: Část a celek. Rozhory o atomové fyzice. Olomouc, Votobia 1996.
- [2] LYOTARD, J.-F.: O postmodernismu. Praha, FÚ AV ČR 1993.
- [3] GARAUDY, R.: Perspektivy člověka. Praha, NPL 1965.
- [4] MONK, R.: Wittgenstein. Úděl génia. Praha, nakl. Hynek 1996.
- [5] NIETZSCHE, F.: Nečasové úvahy. Athenaeum. Londýn, Oxford 1988.
- [6] KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava, Pravda 1979.
- [7] ABELLÁN, J. L.: Myšlienky pre XXI. storočie. Bratislava, Archa 1997.
- [8] RUSSELL, B.: Problémy filozofie. Bratislava, P and K 1992.
- [9] WUCHTERL, K., Hübner, A.: Wittgenstein. Olomouc, Votobia 1995.
- [10] CAMUS, A.: Prvý človek. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1995.
- [11] SARTRE, J. P.: Cesty k slobode. Vek rozumu. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1994.
- [12] ECO, U.: Foucaultovo kyvadlo. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1992.
- [13] ZIGO, M.: Pohľady do novovekej filozofie. Bratislava, Pravda 1987.
- [14] LANDGREBE, L.: Filosofie přítomnosti. Německá filosofie 20. století. Praha, Academia 1968.
- [15] HEIDEGGER, M.: Co je metafyzika? Praha, Oikoymenh 1993.

- [16] HEIDEGGER, M.: Konec filosofie a úkol myšlení. Praha, Oikoymenth 1993.
 [17] SEILEROVÁ, B.: O dôstojnosti človeka. Odkaz Giovanniho Pica della Mirandolu. Bratislava, Iris 1999.

Prof. PhDr. František Mihina, CSc.
 Katedra filozofie FF PU
 ul. 17. novembra 1
 080 01 Prešov
 SR

DEJINY FILOZOFIE NA SLOVENSKU V 20. STOROČÍ

Publikácia Filozofického ústavu SAV. Autormi článkov a štúdií sú historici filozofie na Slovensku V. Bakoš, J. Bodnár, V. Gluchman, J. Kocka, K. Kollár, A. Kopčok, J. Letz, T. Münz, T. Pichler, E. Várossová, J. Uher a ďalší. Vo svojich prácach analyzujú a interpretujú hlavné filozofické smery a prúdy, pozoruhodné udalosti (počnúc noetickými spormi v 40-tych rokoch a končiac snahami o pluralitu filozofie v totalitných systémoch) a tvorbu výrazných osobností najnovších dejín našej filozofie (J. Lajčiaka, F. Skyčáka, L. Hanusa, S. Štúra, I. Hrušovského, S. Š. Osuského, N. O. Losského, J. Diešku a ďalších).

Rozsah publikácie: 490 strán

Cena: 240 Sk + poštovné

Knihu si možno objednať na dobierku písomne na adrese: Filozofický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava, PSČ: 813 64, telefonicky na čísle +4217/5292 1215 alebo faxom: +4217/5292 1215.

✂ ----- Tu odstrihnúť -----

OBJEDNÁVKA

Objednávam záväzne na dobierku kusov publikácie *Dejiny Filozofie na Slovensku v 20. storočí*.

Meno:

Adresa:

.....

.....

Dátum: Podpis/pečiatka: